

A Study of Allusions and Mystical Terminologies in Diwan-e-Sultan Bahoo

Submitted by

Muhammad Azeem

Submitted to

Dr. Amber Yasmin

**Thesis Submitted for M.A Persian Language
and Literature**

NATIONAL UNIVERSITY OF MODERN LANGUAGES

ISLAMABAD

October 2016

تحقیق در تلمیحات و اصطلاحات عرفانی در دیوان فارسی حضرت سلطان باهو

نگارش

محمد عظیم

استاد راهنما

دکتر امیر یاسمین

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته ادبیات فارسی

گروه زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه ملی زبانهای نوین

اسلام آباد، پاکستان

اکتبر ۲۰۱۶ میلادی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم به:

صاحبزاده سلطان احمد على خانواده حضرت سلطان باهو (رح)
ديبر كل جماعت اصلاحي و سازمان بين المللي العارفين و مدير ارشد
ماهنامه مراة العارفين

فهرست مطالب

صفحه

عناوین

پیشگفتار-----الف

کلیات پژوهش-----ث

• اهمیت تحقیق-----ث

• اهداف تحقیق-----ج

• طرح و بیان مساله-----ج

• سوالهای تحقیق-----ج

• پیشینه تحقیق-----ح

• محدودیتهای تحقیق-----ح

• روش تحقیق-----ح

بخش اول-----۱

شرح احوال و آثار و افکار حضرت سلطان باهو (رح)-----۱

• شرح احوال حضرت سلطان باهو (رح)-----۲

• دودمان حضرت سلطان باهو (رح)-----۳

- تولد سلطان باہو و زمان کودکی شان----- ۴
- تحصیلات ----- ۷
- معرفت الہی ----- ۸
- بیعت ظاہری ----- ۹
- سیر و سیاحت سلطان العارفین ----- ۱۰
- ازدواج و اولاد پاک ----- ۱۱
- تاریخ وفات ----- ۱۱
- ویژگی حضرت سلطان باہو (رح) ----- ۱۲

آثار حضرت سلطان باہو (رح) ----- ۱۳

- اسرار قادری ----- ۱۴
- امیر الکونین ----- ۱۵
- رسالہ روحی شریف ----- ۱۵
- شمس العارفین ----- ۱۵
- عقل بیدار ----- ۱۶
- عین الفقر ----- ۱۶
- کلید التوحید (خورد) ----- ۱۶
- کلید التوحید (کلان) ----- ۱۷

- مجالست النبی ----- ۱۷
- محک الفقر (کلان) ----- ۱۷
- نور الهدایت عین نما المعروف نور الهدی (کلان) ----- ۱۸
- آثار متفرق سلطان العارفين ----- ۱۸
- دیوان باهو ----- ۲۰

شیوه شاعری و افکار و عقاید حضرت سلطان باهو (رح) ----- ۲۱

- توحید ----- ۲۳
- وحدت الوجود ----- ۲۴
- اتباع رسول (ص) ----- ۲۵
- شریعت و طریقت ----- ۲۶
- معرفت ----- ۲۷
- دنیا و اهل دنیا ----- ۲۸
- شرح اسم الله ذات ----- ۳۰
- فقر ----- ۳۱
- شرح مرشد ----- ۳۳

بخش دوم :

تلمیحات و آیات قرآنی و احادیث نبوی (ص) در دیوان سلطان باهو ۳۵

الف : تلمیح چیست ----- ۳۶

- طور سینا ----- ۳۸
- لامکان ----- ۳۹
- لن ترانی ----- ۳۹
- معراج ----- ۴۰
- منصور ----- ۴۱
- موسی (ح) ----- ۴۲
- وادی ----- ۴۴

ب : آیات قرآنی ----- ۴۵

- انما اموالکم و اولادکم فتنه ----- ۴۵
- ان من ازواجکم و اولادکم عدو الکم فاحذروهم ----- ۴۵
- واسمعوا و اطیعوا و انفقوا خیر لانفسکم ----- ۴۵
- فلما تجلی ربه للجبل جعله دکا و خر موسی صعقا ----- ۴۶

- کل شیء هالک الا وجهه ----- ٤٧
- قال رب ارني انظر اليک قال لن تراني ----- ٤٨
- و نحن اقرب اليه من حبل الوريد ----- ٤٩
- وهو معکم اين ما کنتم سورة ----- ٤٩
- ويثبت اقدامکم ----- ٥٠
- فايئما تولو افثم وجه الله ----- ٥١

ج - احاديث نبوی (ص) ----- ٥٢

- حب الدنيا راس كل خطيئة ----- ٥٢
- قلب مومن عرش الله تعالى ----- ٥٣

بخش سوم ----- ٥٤

اصطلاحات عرفانی در دیوان سلطان باهو (رح) ----- ٥٤

- تعريف اصطلاحات عرفانی ----- ٥٥
- اهل حق ----- ٥٦
- اهل صفا ----- ٥٦
- باليقين ----- ٥٧
- بقا (بقای) ----- ٥٨

- پیر میخانه----- ۵۹
- تجلی----- ۶۰
- تجووع ترانی تجرد تصل----- ۶۲
- تسبیح----- ۶۲
- تقوی----- ۶۳
- جلال و جمال----- ۶۵
- جلال----- ۶۶
- جمال----- ۶۶
- جوع----- ۶۷
- حجاب----- ۶۸
- حیران----- ۶۹
- خاص----- ۷۰
- خرقه----- ۷۱
- دار الفناء----- ۷۳
- دلق----- ۷۴
- دنیا----- ۷۵
- راه صفا----- ۷۷

- زاهد ----- ٧٨
- زنار ----- ٧٩
- زنگ ----- ٨٠
- سالکان ----- ٨١
- سجاده ----- ٨٢
- سر الله ----- ٨٣
- شراب عشق ----- ٨٤
- شریعت ----- ٨٥
- صاحب نظر ----- ٨٦
- صادق / صادقان ----- ٨٧
- صفا ----- ٨٧
- صوفی ----- ٨٩
- صیقل ----- ٩٠
- طالب، طالبان، طالبی ----- ٩١
- طریق ----- ٩٢
- طریقت ----- ٩٤
- عارف ----- ٩٥

- عابد ----- ٩٦
- عرش الله ----- ٩٧
- فقر ----- ٩٨
- فنا ----- ٩٩
- قرب ----- ١٠١
- كبريا ----- ١٠٢
- لا ----- ١٠٣
- لعل ----- ١٠٤
- لقاء ----- ١٠٥
- ماسوى ----- ١٠٥
- ماوى ----- ١٠٦
- مجرد ----- ١٠٧
- مرد حق ----- ١٠٨
- مطلوب ----- ١٠٩
- ميخانه ----- ١١٠
- نور ----- ١١١
- وصل (وصال) ----- ١١٢

• هو ----- ۱۱۴

نتیجه گیری----- ۱۱۶

فهرست اعلام----- ۱۱۷

• فهرست اشخاص ----- ۱۱۷

• فهرست اماکن----- ۱۲۰

• فهرست کتابها----- ۱۲۲

منابع و مأخذ----- ۱۲۴

ضمیمه ----- ۱۲۸

پیشگفتار :

حمد و ثنای بی پایان خالق ارض و سما را که آموخت انسان را آنچه که او نمی دانست و درود و سلام بی نهایت بر ذات با برکات و والا صفات پیامبر اکرم (ص) و بر آل پاک و اصحابش که هر یکی از آنها مانند ستاره ای می درخشند.

خداوند بزرگ و برتر را سپاس می گزارم که پس از تکمیل رساله تحقیقی قلم برای نوشتن پیشگفتار برداشته ام. در کار شناسی ارشد، رشته زبان و ادبیات فارسی را به این علت انتخاب کردم که زبان فارسی از قدیم زبان شبه قاره بود و بر زبان اردو تاثیر عمیقی دارد. بدون دانستن زبان نمی توانیم از فرهنگ و تمدن و ادب بزرگوارن آشنا باشیم. چون مایه اصلی بزرگان و متصوفان به زبان فارسی است پس برای مطالعه آثار ارزنده شان آموختن زبان فارسی لازم دانستم. در آغاز می ترسیدم که یاد گرفتن فارسی کار بسیار سخت است و به قول حافظ:

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکل ها

اما با لطف و محبت و شفقت و راهنمایی استادان گروه زبان و ادبیات فارسی موفق شدم که به نحو احسن زبان فارسی را یاد بگیرم.

موضوع پایان نامه بنده:

" تحقیق در تلمیحات و اصطلاحات عرفانی در دیوان فارسی حضرت سلطان باهو "

در انتخاب این موضوع من علاقه شخصی داشتم چون من ارادتمند سلطان العارفین هستم از مدتی آرزو داشتم که راجع به آثار حضرت سلطان باهو (رح) تحقیق کنم. پس برای تحقیق "دیوان باهو" این موضوع را انتخاب نمودم و در این مورد دکتر مهر نور محمد خان رئیس گروه زبان و ادبیات فارسی به بنده باکمال میل راهنمایی فرمودند.

پایان نامه حاضر شامل سه بخش و نتیجه گیری می باشد که تفصیل آن به شرح زیر می باشد.

در بخش اول شرح احوال و آثار و افکار سلطان باهو به طور مفصل آمده است. عنوان بخش دوم تلمیحات و آیات قرآنی و احادیث نبوی در دیوان سلطان باهو است. در این بخش تمام آیات قرآنی و احادیث نبوی موجود در دیوان باهو همراه با ترجمه شرح شده اند و بخش سوم درباره اصطلاحات عرفانی در دیوان سلطان باهو می باشد. در این بخش معنی تمام اصطلاحات عرفانی از ترتیب الفبایی آمده اند و در آخر نتیجه گیری این تحقیق آمده است.

من از رئیس گروه زبان و ادبیات فارسی دکتر مهر نور محمد خان تشکر می نمایم که در انتخاب این موضوع به بنده کمک و راهنمایی لازم فرمودند. همچنین از سرکار خانم دکتر طاهره پروین استاد شفیق و مهربان مثل مادر در همه زمینه از ما لطف رهنمایی فرمودند. همینطور از سرکار خانم دکتر رشیده حسن تشکر می کنم که در دوران کارشناسی ارشد نه فقط بالطف و مهربانی و با بهترین شیوه به ما درس دادند بلکه از تجربه های آموزند خودشان ما را مفتخر فرمودند. همچنین از سرکار خانم ریحانه پروین و سرکار خانم رضیه اکبر سپاسگزاری می کنم که از علم و اخلاص خود ما را مستفید کردند. همینطور از دیگر استادان این گروه از آقای دکتر محمد فیاض گوندل، آقای دکتر محمد سفیر، سرکار خانم دکتر شگفته و سرکار خانم حمیرا شهباز و آقای فیاض ستی تشکر می نمایم که از هر

نوع اعانت دریغ نورزیدند. به ویژه از خانم دکتر امیر یاسمین که در تهیه این پایان نامه به کمک و همکاری نمودند. من از صمیم قلب از وی تشکر می کنم.

همچنین از صاحبزاده سلطان احمد علی هم تشکر می کنم که ایشان بنده را وادار به ثبت نام در زبان فارسی کردند و در این زمینه همیشه همکاری و راهنمایی فرمودند نیز در نوشتن پایان نامه کتاب های گرانمایی را هم تهیه و فراهم نمودند.

اینجا وظیفه لازم می دانم که از "کتابخانه مرکزی نذیر دانشگاه ملی زبانهای نوین-اسلام آباد" و "کتابخانه اطاق ایران شناسی نمل"، "کتابخانه گنج بخش" مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان اسلام آباد و کتابخانه خانه فرهنگ ایران راولپندی، سپاسگزاری کنم. همچنین از "انتشارات مراة العارفین لاهور" از قلب صمیمانه تشکر می کنم که کتاب های سلطان العارفین حضرت سلطان باهو(رح) به من هدیه کردند و نسخه خطی "مناقب سلطانی" برای احوال و آثار حضرت سلطان باهو(رح) برایم تهیه نمودند.

همچنین از همکلاسان عزیز آقای هدایت جمال، آقای فیروز خان و خانم صنم شیرباز و نیز از دوستان نبیله بی بی و بنت الهدی از صمیم قلب سپاسگزارم که دوران تحصیل با کمال شفقت و مهربانی راهنمایی فرمودند. در آخر از استادان عالی قدر خواهش می شود که چون این سعی دانشجویانه است در صورت نارسایی ها و اشتباهات اصلاح بنده بفرمایند تا کمی و کاستی ها را رفع نمایم.

کلیات پژوهش

اهمیت تحقیق:

آثار متصوفه سلطان العارفين حضرت سلطان باهو (رح) در شبه قاره بیسار زیاد اند و این خزانة علمی بیش بها همش بزبان فارسی و عربی است. تعداد آثار سلطان باهو (رح) ۱۴۰ است فقط یکی اثرش به زبان پنجابی است بقیه همه آثارش به زبان فارسی به دست ما هستند. حضرت سلطان باهو از اولیای بزرگ سلسله سروریه قادریه هستند. مریدان و پیروکاران حضرت در همه جهان هستند. حضرت سلطان باهو (رح) برای راهنمایی مردم به زبان عربی، فارسی و پنجابی کتاب های ارزنده تالیف نمودند. تعلیمات حضرت سلطان باهو (رح) برای سالکان راه حق وسیله تزکیه نفس، تصفیة قلب، تجلی روح، معراج انسانیت و معرفت الهی است.

متأسفانه بعضی از آثار حضرت سلطان باهو (رح) هنوز هم ناشناخته اند. در پاکستان مردم از دیوان سلطان العارفين هم آشنایی ندارند. و اگر قصد مطالعه می کنند درمیان تعبیرات و اصطلاحات عرفانی گیر می شوند. به همین علت جرات کردم که اصطلاحات عرفانی دیوان باهو را از دیوان جدا کرده شرح دهم تا برای خوانندگان و پژوهشگران بعدی که در این زمینه می خواهند تحقیقی دیگر انجام بدهند و یا به مطالعه دیوان باهو (رح) پردازند این تحقیق برای آنها سود مند واقع گردد.

اهداف تحقیق :

هدف این تحقیق شرح تلمیحات و تعبیرات و اصطلاحات عرفانی در " دیوان باهو " از حضرت سلطان باهو (رح) است تا فهمیدن تلمیحات و تعبیرات و اصطلاحات عرفانی برای خوانندگان سهل گردد.

طرح و بیان مساله:

آثار سلطان العارفین برای سالکان راه حقیقت مشعل راه هستند و وسیله تزکیه نفس و معرفت الهی هستند. یکی از آثار ارزنده شان " دیوان باهو " است که مطالعه و نیز فهمیدن آن برای خوانندگان بیسار سود مند است.

سوال های تحقیق:

سوال های تحقیق بدین قرار اند :

۱- چه نوع تلمیحات، چندآیات قرآنی و احادیث در دیوان باهو وجود دارند ؟

۲- چه نوع تعبیرات و اصطلاحات عرفانی در دیوان باهو یافت می شوند و از اخراج آن به چه

نتیجه می رسیم؟

پیشینه تحقیق :

درباره آثار حضرت سلطان باهو پژوهش زیادی بعمل آمده است اما بیشتر آن بزبان اردو است و بزبان فارسی تحقیق بیسار کم است. قبل از من دو دانشجو یکی بعنوان " احوال و آثار حضرت سلطان باهو (رح)" و دوم نسخه خطی بعنوان "محبة الاسرار" از حضرت سلطان باهو(رح) تحقیق کرده اند. ولی درباره "دیوان باهو" هیچ تحقیقی تا هنوز به عمل نیامده است.

محدودیت‌های تحقیق:

چون قبلاً ذکر شده که آثار حضرت سلطان باهو (رح) ۱۴۰ هستند پس برای محدود کردن موضوع فقط "دیوان باهو" را برای تحقیق خود انتخاب کردم .

روش تحقیق:

این تحقیق بعنوان "تلمیحات و اصطلاحات عرفانی در دیوان باهو" انجام گرفته است. آیات قرآنی و احادیث نبوی (ص) هم در صورت گرفته است. منبع گردآوری فرهنگ های معروف فارسی، اطلاعات و اسناد، کتابخانه و قرآن مجید هستند و از ماهنامه مرآة العارفین مقالاتی که چاپ شده بودند استفاده کردم.

